

עם, גוי, לאום, עדה

פרשת במדבר מתארת את ארגון בני ישראל במסעותיהם במדבר. היה זה ארגון של שבטים, מטות, שהיוו ב'יחד' שלהם את עם ישראל. השבטים חנו מסביב למשכן, מעין הר סיני המלווה אותם במסעם במדבר (במדבר ב, ב): "אִישׁ עַל דָּגְלוֹ בְּאֹתוֹת לְבֵית אֲבֹתָם יִחְנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל - מִנֶּגֶד סָבִיב לְאֹהֶל מוֹעֵד יִחְנוּ". בראש השבטים עמדו הנשיאים (א, טז): "קְרוּאֵי הָעֵדָה, נְשִׂאֵי מִטּוֹת אֲבוֹתָם, רָאשֵׁי אֲלָפֵי יִשְׂרָאֵל".

בני ישראל מכונים בפסוק זה 'עדה'. שלושה מושגים משמשים בתורה כמעט כשמות נרדפים: גוי, עם ועדה. רבי שמשון רפאל הירש (רשר"ה) ניסה להבחין בין שמות אלה, ונעמוד להלן על גישתו. אך לפני שאציע את דבריו, מן ההכרח להביא כמה משפטי הקדמה על המתודה שהדריכה אותו. הפילוסופיה של המאה העשרים, גם בעולם האנגלוסקסי, וגם באירופה היבשתית, הייתה עשירה מאוד בדיונים על השפה, מבחינות שונות. כאן מעוניין אני בניסיון ללמוד על תרבות לא מתוך הספרות אלא ממבנה השפה בה היא משתמשת, מהמילון וממרכיבי המילים שבה ואפילו מעצם הדקדוק שלה. כיוון זה, שפותח באופן מופלא על ידי פרנץ רוזנצווייג בספרו 'כוכב הגאולה', הושפע רבות על ידי הפילוסוף הגרמני (המתועב) מרטין היידגר. היידגר חשב שהשפה הפילוסופית האמיתית והאותנטית, זאת שמבטאת במילותיה את גילוי הישות, היא היוונית הקלאסית. במידה רבה – הגרמנית היא יורשתה המודרנית. את קריאתו הפילוסופית ניסה היידגר להדגים בדרשות שונות, ובייחוד תוך פירוק המילים למרכיביהן. פירוק זה חושף את המשמעות העמוקה של המילים. בדרכו הלך הפילוסוף הדגול עמנואל לוינס שהשתמש בשיטה זאת בשפה הצרפתית, ואכן, מאז, מוצאים אנו פעמים אינספור בכתבים הפילוסופיים, מילים רגילות שבתוכן מקף המפרק אותן, תוך ניסיון להצביע על משמעותן האותנטית והמקורית. אביא דוגמה אחת בלבד מכתביו של לוינס; את המילה הצרפתית *intéressé*, בעל ה'אינטרס', מסביר הוא על פי המקור הלטיני *inter-esse*. ה'אינטרסים' הם אכן, המניעים את היחסים בין הישים בעולמנו. המוסריות, לעומת זאת, היא הגילוי של גישה אחרת שאיננה מבוססת על יחסים אלה, אלא על עמידתנו בפני האחר. כאן נולד העימות בין הממשות על כל גווניה וחוקיה לבין החזון, החזון המשיחי של השלום.

את השפות "האֲרִיֹּת" הללו אנו מסוגלים לדרוש על ידי החזרת המקפים האבודים. החזרה זאת נותנת לנו את האפשרות לתפוס את המשמעויות האבודות, אשר כשטרות כסף ומטבעות, נשחקו מרוב שימוש. מתודה זאת היא אנטי-ש"מית", כי העברית ה"ש"מית" בנויה אחרת. בגרמנית אנו מסוגלים להוסיף קידומות ותחיליות שוב ושוב כדי ליצור משמעויות חדשות. בעברית יש בידנינו אמנם את צורה הנסמך ובניות אחרות דומות, אך כדי לדרוש את משמעות המילים עלינו לנקוט בשיטה שונה. לפי רש"ר הירש אנו

יכולים ללמוד רבות על רוח השפה, אם נשים לב לקשרים שבין המילים. משל למה הדבר דומה? לשטיח קיר מפואר, אשר את תמונותיו אנו רואים יום יום. אנו נדרשים עתה לראות אותו בצדו השני, בחוטים המקשרים בין נקודות שונות בשטיח. מתוך כך נוכל ללמוד על הפילוסופיה המסתתרת בשפה בעברית, והמבטאת את רוח התרבות שהיא לשונה. אשתמש שוב בדוגמה של עמנואל לוינס. באחת מהרצאותיו בארץ התייחס הוא לקשר שבין 'אחריות' ל'אחר'. האחראי הוא הערב, המוכן לעזור לאחר, להסתכן עבורו, ההפך של ה-*intéressé* הלועזי.

בדרך מעין זאת נקט לפני כמאה וחמישים שנה, רש"ר הירש. ייתכן והבחנותיו הן מלאכותיות, ובחלקן "דרשות" פילולוגיות. ולמרות זאת הן לדעתי, מעניינות ומאירות עיניים. מאמין אני שיש ספרים שכל מה שכתוב בהם אמת, אך הספר עצמו שקרי, ולהפך יש ספרים שכל מה שכתוב בהם שגוי, ולמרות הכל לפנינו ספר-אמת. ואנו, חייבים להמשיך את עבודתו בזהירות שלא הייתה למחבר פורץ הדרך.

העם והחזון

כשהוא דן על פרשת מגדל בבל, משווה רש"ר הירש את המונחים המבאטים את המושג 'עם' בגרמנית ובעברית (בראשית יא ז): "בשפה הגרמנית העם הוא Volk, הווה אומר קיום העם תלוי במנהיג, והכל חייבים לציית לו (folgen); והרי כאן מושג של תלות משפילה. בשפות הרומניות העם הוא populus, המון המכלה את הכל. בעברית הרי הוא 'עם', איחוד כל השווים". המילה 'עם' קשורה אכן ב'עם'. לעומת המונח הלועזי הרומז לכך ש'העם אינו קיים אלא למען המלך', המושג היהודי "חתום כולו לעצמו". הוא בנוי על היחס שבין בני העם "לבין עצמם". בדומה לכך אומר רש"ר הירש על דברי הכתוב (ויקרא כה, לו) "וְיָחִיד אֶחָיד עַמָּךְ", "'עם' זה הופך אתכם ל'עם'".

גוי הוא "חטיבה לאומית מלוכדת". רש"ר (בראשית ו, יז) רואה מילה זאת כקשורה במלה 'גוי', "הגוף הלאומי כלפי חוץ – בניגוד ל'עם', שהוא מציין החברה כלפי פנים. המילה 'עם' מציינת את הציבור כחברה שבתוכה ריבוי של יחידים הקשורים יחד זה עם זה", המונח 'גוי' לעומת זאת מציין את האחדות, "כללות הקהל כגוף אחד וכיחידה אחת הסגורה כלפי חוץ".

ה'לאום' מוסיף רש"ר הירש הוא 'המדינה המייצגת את העם והחברה, היא מגינה על הניגודים החברתיים והלאומיים ומקיימת אותם בעצם ניגודם – הווה אומר: בהתאם לזכויותיהם ובתוך גבולותיהם. אין לאום אלא מלכות (עבודה זרה ב, ע"ב)". הלאום זה החוק שבידו המונופולין על הכוח.

המילה 'עֲדָה' מקורה בשורש 'עדה'. משמעותה "להתאחד... למען ייעוד משותף, ואשר השותפות של ייעוד זה מאחדת אותם. יחידים הופכים לעדה – לא על ידי פקודה הבאה אליהם מן החוץ – אלא על ידי עניין משותף הפועם בלבם... ה'עדה' מציינת את כל

השומרים העצמאיים של תפקיד הכלל". מכאן גם המושג 'קרואי העדה', האנשים שהעדה קוראת להם "לנהל את ענייני הכלל".

הוגים ופרשנים רבים התייחסו לפרשנות לשונית זאת. במאמרו 'קול דודי דופק' (עמ' 93) פירש הר"ד סולובייצ'יק את המונחים קצת אחרת, כשהוא מסתמך על הגאון מוילנה. אנו עצמנו משתמשים היום אחרת במונחים, ובצדק אנו מנסים להתאימם לשימוש הבינלאומי המקובל, אשר משתנה בכל עידן, בייחוד בכל הנוגע למושג 'לאום'. על כל פנים, השינויים הסמנטיים לא צריכים להבהיל אותנו. המושגים קיימים, אף אם קבלו לבוש אחר. הם מתייחסים לארבעה ממדים שונים של המציאות הפוליטית: לקשר הפנימי המאחד את הציבור ('עם'), לייחודו מול העמים האחרים ('גוי'), למדינה כארגון המבוסס על חוק ועל כוח (לאום), ול'עדה' – המתייחסת לקיומו של ייעוד וחזון המוביל את העם, 'הר סיני' המלווה את העם במסעיו ההיסטוריים.

"בְּאֵין חֲזוֹן יִפְרָע עַם" (משלי כט, יח). החזון מלווה בתוכחה, וקריאת דבריו של רש"י הם עבורנו תוכחה. לפי גישתו, 'עם' מבטא קשר חופשי, לא מתוך כניעה למנהיג פשיסטי, "ולא מתוך כפייה קומוניסטית... אלא מתוך הכרת החובה המוכתבת על ידי יראת ה'". זהו "קשר חופשי, ואף על פי כן – או מוטב: דווקא משום כן – זהו קשר חזק ונצחי של הדדיות עוזרת; בו מתקיים מאמר הבחירה (שמות ו, ו): "וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם". שכן יראת ה' הטהורה היא היוצרת כאן את החברה הלאומית" (פירושו לויקרא כה, לו). ואולי מן הראוי לסיים בפירושו לדברי הנבואה לרבקה לפני לידת בניה (בראשית כה, כג) "שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנִי וְשְׁנֵי לְאָמִים מִמֶּעֶיֶן יִפְרְדּוּ". על כך אומר רש"י: "כי שני גויים בבטנה, המייצגים שתי שיטות חברתיות שונות. המדינה האחת תיבנה על רוח ומוסר, על נשמת האדם באדם. כנגדה חברתה תבקש להיבנות על עורמה וכוח, רוח וחיל. מוסר וכוח יהיו ניצבים זה מול זה... בגבור המדינה האחת תחלש חברתה... ההיסטוריה כולה אינה אלא מאבק אחד: ידו של מי תהיה על העליונה, יד הסייף או יד הספר, יד ירושלים או יד קיסרין (מגילה ו, ע"א)".